

“બી.એડ. અને એમ.એડ.નો 2 વર્ષનો સમયગાળો”

ભાવનાબેન સી. પટેલ

મદદનીશ શિક્ષિકા

શેઠ બી.એમ. હાઈસ્કૂલ, પાટણ.

(Ph.D. Scholar in Education)

Abstract :

શિક્ષણ એ માનવધોરણને ઊંચુ લાવવાની એક પ્રક્રિયા છે. જેમાં જ્ઞાનતા વિકાસની પ્રક્રિયા, ક્ષમતા કૌશલ્ય અને મૂલ્યોનું અધ્યયન શાળાઓમાં ચાલતી સામાજિક અને અધ્યયનપ્રવૃત્તિ દ્વારા કરાય છે.

B.Ed., M.Ed., કોલેજે કે જ્યાં શિક્ષકોને શિક્ષણની તાલીમ આપવામાં આવે છે તે શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓના વ્યક્તિત્વ વિકાસમાં મુખ્ય ભૂમિકા ભજવે છે. જેના દ્વારા રાષ્ટ્રના ભવિષ્ય નિર્માણનો મજબૂત પાયો નંખાય છે.

જસ્ટીસ વર્મા કમિટીએ B.Ed., M.Ed., કોલેજેના તાલીમાર્થીઓની શિક્ષણપ્રણાલીમાં સુધારણા કરવા માટે કેટલીક ભલામણો કરી હતી. NCF એ પણ આ અંગે તેના પર પ્રકાશ ફેંક્યો છે. જસ્ટીસ વર્માની ભલામણો અંગે અધ્યાપકો અને શિક્ષણવિદો દ્વારા મિત્ર અભિપ્રાયો મળ્યા છે. NCTE દ્વારા પણ B.Ed., M.Ed., ના અભ્યાસક્રમ માટે ઉપર મુજબ અસરકારક ફેરફાર સૂચિત કર્યા છે.

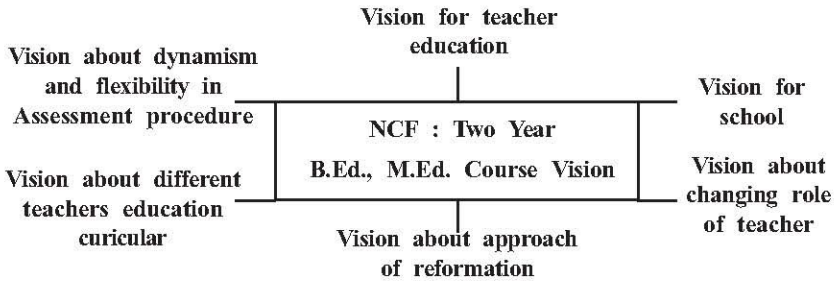
B.Ed., M.Ed., ના અભ્યાસક્રમમાં કરાયેલ ફેરફારને લીધે શિક્ષકોને શિક્ષણ-પ્રશિક્ષણ પ્રતિ લાગણીપ્રધાન બનાવી શકાય છે. આજનો યુગ કમ્પ્યુટર યુગ હોવાથી શાળાની શિક્ષણ પદ્ધતિઓમાં જુદી જુદી માંગણીઓ ઉદ્ભવે છે. જે અંગેની કામગીરીમાં આ અભ્યાસક્રમ દ્વારા શિક્ષકને કાર્યક્ષમ બનાવી શકાય છે.

Key Words : B.Ed., M.Ed. નો 2 વર્ષનો સમયગાળો, NCTE, NCF

● **ખસ્તાવળ :**

સદીઓથી માનવજાતે શિક્ષણનું મહત્વ સ્વીકાર્યું છે. શિક્ષણ વગર માનવજીવનનો સર્વાંગી વિકાસ અશક્ય છે. શિક્ષણ એ જ્ઞાનવૃદ્ધિની પ્રક્રિયા છે. પરિણામે સમયાન્તરે તેમાં જરૂરિયાત મુજબના સુધારા-વધારા કરવા જરૂરી છે. 2 વર્ષના B.Ed., M.Ed. ના અભ્યાસક્રમ અંગે જસ્ટીસ વર્મા કમિટીએ 300 જેટલી TEIની તપાસ કરી છે અને તેમના અભ્યાસક્રમ માળખાના પરિવર્તન માટેની ભલામણ કરી છે ત્યારે NCTE એ પણ શિક્ષણના અભ્યાસક્રમો અને પદ્ધતિઓમાં આમૂલ પરિવર્તન આણ્યું છે. NCTE-2014ના નિર્દેશ અનુસાર જૂન-2015થી સમગ્ર ગુજરાતમાં B.Ed., M.Ed., નો 2 વર્ષનો અભ્યાસક્રમ અમલમાં આવ્યો.

- અત્યારસુધીની શિક્ષણપદ્ધતિ એ માત્ર શિક્ષકોને માહિતી પૂરી પાડતી પ્રક્રિયા હતી તેમજ અભ્યાસક્રમમાં યથાર્થ સુધારા થયા નથી.
- અત્યારસુધી પ્રવૃત્તિલક્ષી શિક્ષણ ઓછું મળતું હતું. બી.એડ. વિસ્તાર ફક્ત શિક્ષકોની ભરતી માધ્યમ સુધીનો જ હતો.
- અત્યારસુધી પૂર્વ પ્રાથમિક, પ્રાથમિક ક્ષેત્રો, ઉચ્ચ શિક્ષણથી વિમુખ હતા.
- શિક્ષણના પ્રયોગોમાં સર્જનાત્મક સુધારા માટે મર્યાદિત ક્ષેત્રો હતા.
- પહેલાની શિક્ષણ પદ્ધતિ શિક્ષણ સુધારણા માટે ધીમી રહી માટે NCF એ 2 વર્ષના અભ્યાસક્રમ પર નીચેનો દૃષ્ટિકોણ આપ્યો છે.

શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં સમગ્ર દેશને માટે કોઈ સમાન નીતિ ન હોવાથી વિદ્યાર્થીઓના આકોશમાં વૃદ્ધિ થાય છે. હાલનું શિક્ષણ નોકરશાહી કારકૂનો તૈયાર કરે છે. એ પણ એક વિટંબાણ છે કે પોતાના જીવનનો અડધોભાગ ડિગ્રી મેળવવામાં વિતાવ્યા પછી અને ઠેર-ઠેર ભટક્યા પછી પણ તેને ક્યાંય રોજ પ્રાપ્ત થતી નથી. આવા સમયે બી.એડ., એમ.એડ.ના એક-એક વર્ષના અભ્યાસક્રમને બદલે બે-બે વર્ષના અભ્યાસક્રમોની શિક્ષણ સમાજ પર સારી-તરસી અસરો પડી શકે છે.

● **2 વર્ષના B.Ed., M.Ed. ના અભ્યાસક્રમની શિક્ષણક્ષેત્રે હકાનાત્મક અસરો :**

1. 2 વર્ષના B.Ed., M.Ed.,ના અભ્યાસક્રમના કારણે વધુ સમય મળવાથી તાલીમાર્થીઓનું સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકન થાય છે તેમજ તેમને વ્યવસાયલક્ષી શિક્ષણ યોગ્ય દિશામાં મળે છે.
2. 2 વર્ષનો અભ્યાસક્રમ થવાથી તાલીમાર્થીઓ પાસે પ્રાયોગિક કાર્ય (પાઠ) સેમેસ્ટર મુજબ નીચે પ્રમાણે લેવાય છે.
 - સેમેસ્ટર-1 4 સેતુપાઠ (દરેક વિષય માટે-2)
 - સેમેસ્ટર-2 8 સેતુપાઠ (દરેક વિષય માટે-4)
 - સેમેસ્ટર-3 30 પાઠ (દરેક વિષય માટે-15)
 - સેમેસ્ટર-4 30 પાઠ (દરેક વિષય માટે-15)

તેમાં 2 ડિઝીટલ પાઠ + 1 સ્વનિર્મિત શૈક્ષણિક સાધન સાથેનો પાઠ + 2 રચનાવાદ અભિગમ પર આધારિત પાઠ.

આ પ્રકારના સુઆયોજિત પ્રાયોગિક કાર્યના અનુભવને આધારે વિષયપારંગત શિક્ષકનું ઘડતર થાય છે.

3. 2 વર્ષના સમયગાળા દરમ્યાન સેમ-3 અને 4નો મહત્તમ સમય શાળાઓમાં ગાળવાનો છે તેમાં તેમને (10+10+20) પાઠ એમ કુલ 40 પાઠનું મૂલ્યાંકન કરવાનું થાય છે પરિણામે તેમનામાં અવલોકન શક્તિ વિકસે છે. સારા-નરસાનો ભેદ સમજી શકાય છે. પરિણામે સારી પધ્ધતિ કે ટેકનીક શીખી શકાય છે અને શિક્ષણ પ્રક્રિયાને સમૃદ્ધ બનાવે છે.
4. 2 વર્ષના સમયગાળામાં સેમ-3 અને સેમ-4માં 4 માસ (16 અઠવાડિયા ઈન્ટર્નશીપ છે. જેમાં તેમને નીચેના જેવી પ્રવૃત્તિઓનું આયોજન કરવાનું હોય છે.

→ શાળાકીય પ્રવૃત્તિઓ	→ સ્વરચિત શૈક્ષણિક સાધન
→ સહઅભ્યાસિક પ્રવૃત્તિઓ	→ શાળાના સમયપત્રક અને
→ ફોર્મેટીવ મૂલ્યાંકન	→ વાર્ષિક આયોજનની રચના
→ શાળાના રેકૉર્ડ રાખવા	→ શાળામાં પુસ્તકાલયની જળવણી

- ક્રિયાત્મક સંશોધન → પ્રયોગશાળા (ભાષા/વિજ્ઞાન/
→ નીચેની મીટીંગો પૈકી કમ્પ્યુટર) ની જાળવણી

કોઈ એક મીટીંગમાં ભાગીદારી :

QDC/CRC/BRC/SMC/BISAG આંતરક્રિયા/વાલી મીટીંગ/સ્ટાફ મીટીંગ

- વિષય ફોરમ/કલબ

ઉપરોક્ત વિવિધ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓનું આયોજન અને અમલીકરણ કરવાનું હોવાથી તાલીમાર્થીમાં આયોજનનું કૌશલ્ય વિકસે છે અને શાળાશિક્ષણની દરેક પ્રવૃત્તિમાં ભાગીદાર બની શકે તે રીતે તેનું ઘડતર થાય છે અને કુશળ શિક્ષક બની શકે છે. “ Planning makes man perfect”

- ઈન્ટરનશીપનો સમયગાળો વધુ હોવાથી વધુ અનુભવ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અનુભવ માણસ ધરાય છે.

5. વધારે સમય શાળાઓ સાથે કામ કરવાનું હોવાથી તાલીમીસંસ્થાઓ અને શાળાઓ વચ્ચે સુસંગતતા સ્થપાય છે.

6. 2 વર્ષના સમયગાળા દરમિયાન કામના કલાકો વધે છે. પરિણામે ઊંડાણપૂર્વકની વિષયવસ્તુ શીખવા મળે છે.

● **2 વર્ષના B.Ed., M.Ed. અભ્યાસક્રમની શિક્ષણક્ષેત્રે નકારાત્મક અસરો :**

1. પ્રવેશપ્રક્રિયા :

પ્રવેશપ્રક્રિયા એ આખા પ્રોગ્રામનું અગત્યનું પાસું છે.

પ્રવેશ માટે CET exam જેવી Pre entry test ની જરૂરિયાત છે.

પ્રવેશ પ્રક્રિયા પારદર્શી હોવી જોઈએ પરંતુ કેટલીક નોન ગ્રાન્ટેડ કોલેજો પોતાની રીતે પ્રવેશ આપતી હોય છે. જેથી પ્રવેશ પ્રક્રિયામાં વિલંબ થાય છે.

2. આર્થિક અસર :

- 1 વર્ષને બદલે 2 વર્ષનો સમયગાળો થવાથી ફી ભેવડાઈ જાય છે. જેથી વાલીનું આર્થિક ભારણ વધી જાય છે.

- 1 વર્ષને બદલે 2 વર્ષનો અભ્યાસ થવાથી અપડાઉન કરતાં વિદ્યાર્થીઓ માટે 2 વર્ષનો વાહનવ્યવહાર ખર્ચ અથવા તો હોસ્ટેલમાં રહેતા કે પી.જી. તરીકે રહેતા તાલીમાર્થીઓનો ખર્ચ બેવડાઈ જાય છે જેથી વાલી પર આર્થિક બોજ વધે છે.
 - 2 વર્ષના અભ્યાસગાળામાં સહઅભ્યાસિક પ્રવૃત્તિઓ અને ઈન્ટર્નશીપ વધુ હોવાથી તેમના આયોજનમાં ઈતરખર્ચ કે પરચૂરાણ ખર્ચ વધી જાય છે.
 - નબળી આર્થિક પરિસ્થિતિ ધરાવતા વાલી 2 વર્ષ માટે થતો ખર્ચ 1 વર્ષના ખર્ચની સાપેક્ષે બમણો હોવાથી પોતાના તેજસ્વી બાળકોને B.Ed. અભ્યાસક્રમમાં એડમીશન અપાવી શકતા નથી પરિણામે વિદ્યાર્થીઓની શૈક્ષણિક કારકિર્દી ડુંધાઈ જાય છે.
 - ગ્રાન્ટેડ કોલેજોમાં 50ની સંખ્યામાં પ્રવેશ આપ્યા છે જ્યારે સેલ્ફ ફાયનાન્સમાં 100 સંખ્યાને પ્રવેશ આપ્યા છે. પરિણામે ગ્રાન્ટેડ કોલેજમાં એડમીશન મળવાની શક્યતા અડધી થઈ જાય છે. પરિણામે પણ આર્થિક બોજ વધે છે.
3. સામાજિક અસર :
- 3 વર્ષ સ્નાતક + 2 વર્ષ B.Ed. (+ 2 વર્ષ M.Ed.) + 1 વર્ષ કે તેથી વધુ સમય TAT માટે એમ કુલ 6 થી 8 વર્ષ અભ્યાસ કર્યા પછી તે નોકરી મેળવવાને પાત્ર બને છે અને તેમ છતાંય જે નોકરી ન મળે અથવા વિલંબથી મળે ત્યારે તેવા વિદ્યાર્થી હતાશા અનુભવે છે અને આત્મહત્યા કરવા પ્રેરાય છે.
 - 25 કે 26 વર્ષની ઉંમર સુધી અભ્યાસ કર્યા પછી પણ તે આર્થિક રીતે પગભર ન બને ત્યાં સુધી સામાજિક સંબંધોમાં ગોઠવાઈ શકતો નથી અને કટાય ગોઠવાઈ જાય તો પણ આર્થિક સંકડામણને કારણે અનેક પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે.
 - શિક્ષણમાં થયેલા આ ફેરફારને કારણે સાદું બુધ્ધિધન 2 વર્ષ B.Ed. અને 2 વર્ષ M.Ed. એમ કુલ 4 વર્ષની રાહ જેઈ શકતો નથી તેથી તે અન્ય જાહેર સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાઓ આપી બીજી અન્ય શાખાઓ પસંદ કરશે, અથવા તો ઉચ્ચ અભ્યાસ અર્થે વિદેશગમન કરશે. પરિણામે સારા શિક્ષકો મળવાનું પ્રમાણ નહિવત બની જશે.

4. વહીવટી અસરો :

- B.Ed., M.Ed.,નો સમયગાળો બે-બે વર્ષનો થતાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ 4 વર્ષની ગણતરી કરીને એડમીશન લેશે નહીં પરિણામે કદાચ ગ્રાન્ટેડ સંસ્થાઓમાં તો સંખ્યા મળી રહેશે પરંતુ સેલ્ફ ફાયનાન્સ સંસ્થાઓને સંખ્યા મળશે નહીં. પરિણામે કોલેજે બંધ થવાની શક્યતા છે.
- 2 વર્ષના અભ્યાસક્રમને કારણે B.Ed. કોલેજેમાં અભ્યાસક્રમને અનુરૂપ માળખાકીય સુવિધાઓ પૂરી પાડવાની હોય છે. પૂરતી સુવિધાઓ ન હોય ત્યાં વહીવટી મુશ્કેલી સર્જઈ શકે છે.
- હવે પછી દર વર્ષે સેમ-1 અને 3 તથા સેમ-2 અને 4ના વર્ગો એકસાથે ચાલશે ત્યારે અલગ-અલગ પરીક્ષાઓનું આયોજન, મૂલ્યાંકન કામગીરી, વગેરે જેવી કામગીરીનું ભારણ વધશે.
- 2 વર્ષના અભ્યાસક્રમના ફેમવર્ક માટે આચાર્યસહિત 16 પૂર્ણ સમયના અધ્યાપકોની જરૂરિયાત પડે છે જેનું વિભાજન નીચે મુજબનું છે.
- 1 આચાર્ય, નિયમાનુસાર શિક્ષણના 4 અધ્યાપક, અધ્યાપનશાસ્ત્રના-8 (ગણિત-વિજ્ઞાન-સમાજશાસ્ત્ર તથા ભાષાઓ) શારીરિક શિક્ષણના-1, ચિત્રના-1, મ્યુઝીક અને ડાન્સના-1 પરંતુ શા.શિક્ષણ, ચિત્ર અને સંગીતના પૂર્ણ સમયના વ્યાખ્યાતા મળવા કઠીન છે. પરિણામે અપૂરતા સ્ટાફને લીધે શિક્ષણ પર અસર થાય છે અને એડહોક સ્ટાફની ભરતી કરે તો આર્થિક બોજ સંસ્થાએ ભોગવવાનો રહે છે, જે વહીવટી પ્રશ્ન છે.
- શાળાઓમાં 4 માસની ઈન્ટર્નશીપ હોવાથી તાલીમાર્થીઓને વધારે સમય શાળામાં જવાનું થતાં શાળાના નિયમિત અભ્યાસક્રમો પૂરા કરવામાં શિક્ષકોના શૈક્ષણિક કાર્યમાં બાધ ઊભો થઈ શકે છે.
- શાળાઓમાં B.Ed.ના તાલીમાર્થી વધુ સમય અધ્યાપન કાર્ય કરશે ત્યારે તેજસ્વી વિદ્યાર્થીઓ સમય બગડે છે તેમ સમજી શાળામાં આવતા બંધ થશે. જેથી શાળાઓની શિસ્ત અને ગુણવત્તા સામે પ્રશ્ન ઊભો થઈ શકે છે.
- ઈન્ટર્નશીપ દરમિયાન વધુ સમય શાળાઓમાં જવાનું થવાથી શાળાના કર્મચારીગણ તરફથી કે બાળકો તરફથી સહકાર મળવાની બાબતે અસંતોષ જાણ્ય તેવી શક્યતા રહેલી છે.

→ “અધ્યાપક સહાયક જેવી નિમણૂંકો”, સરકારની આ નીતિના કારણે સમાન કામ પરંતુ સમાન વેતન ન મળવાથી શિક્ષણકાર્ય પર તેની વિપરીત અસર પડે છે.

● **ઉપસંહાર :**

B.Ed., M.Ed. ના 2 વર્ષના અભ્યાસક્રમની શિક્ષણ જગત પર સારી-નરસી અસરો પડે છે. 2 વર્ષના અભ્યાસક્રમને કારણે અભ્યાસગાળાનો દીર્ઘ દ્રષ્ટિકોણ તેના હેતુઓ, તેની જરૂરિયાતો ને પરિણામે શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં મોટા ફેરફાર થયે; આ બાબતોને ધ્યાનમાં રાખી આ કાર્યક્રમ યથાર્થ રીતે કાર્યાન્વિત રહેશે.

સંચાલક મંડળે એ પણ વિચારવું રહ્યું કે આપણે આ જરૂરિયાતોને કેવીરીતે સંતોષી શકીશું કે જેથી શિક્ષણ પર પડતી નકારાત્મક અસરોને નિવારી શકાશે.

● **References :**

1. Syllabus for two year B.Ed., M.Ed., by NCERT
2. Wap. business standard.Com.
3. www.researchfront.in
4. www.teachersbadi.net
5. Justice Varma Committee Report.